

PRITZ PÁL

## Jászi Oszkár és Lesznai Anna

„[...] Amikor Lizó simára fésülve, pirosra tisztálkodva, pompás új mályvamintás ruhájában megjelent a teraszon, éppen be is gördült már a vendégeket hozó kocsi. Jenőt pillantotta meg előbb, de mögötte az a másik: nem Józsi volt ... Széles állú, busa fekete hajú, a Faludi doktor bácsi Ákos fia. Évek óta nem látták, de János gyakran emlegette. Lizó emlékezett arra, hogy Ákos a térdén lovagoltatta, és furcsa fahangon dalolta: trap-trap, vas-kalap ... Örült, hogy eljött, pedig Józsit várta. [...]

Lizó, Jenő, Ákos, János, Józsi. Egy nő és négy férfi...

A nő mögött pedig ott van a bálványozott papa. Aki nagyon sokat segített leánykájának abban, hogy *musztáng* legyen. Vagyis olyan nő, aki nem előítéletek fogságában éli le életét. Aki, ha férjhez megy, akkor azt nem (mint tette édesanyja) „zölden befőzve” teszi. És ha mégis, akkor abból kilép, majd újabbat és újabbat köt...

Lesznai Anna (1885–1966), azaz Máli először 1966-ban, másodszer 2015-ben megjelent *Kezdetben volt a kert* című nagyregényéből idéztük ezeket a sűrű sorokat.<sup>1</sup> Túlzás lenne azt állítani, hogy e becses mű méltó helyén lenne az irodalomtörténetben. A társadalomtudományi gondolkodásnak még kevésbé vált részévé. Pedig bőven lenne miért. A 19. század derekától kezdődő hetven esztendő magyarországi társadalomrajzának megismeréséhez jelent fontos hozzájárulást. Jóllehet született

<sup>1</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. Múlt és Jövő, Budapest, 2015. I. 522–523.

néhány, a regény recepcióját segítő jeles munka,<sup>2</sup> mégis csak a kezdeteknél tartunk. Tudjuk, hogy a regény megírása valamiképpen már a húszas-harmincas években elkezdődött, ám még 1954-ben is távol volt nem csupán a befejezéstől, de a szövegének a véglegesítésétől is. Ebben az évben fordult Lesznai Anna a Guggenheim Alapítványhoz ösztöndíjkérélemmel. „Bár írásom tele van autobiográfikus elemekkel, mégsem életrajz, még kevésbé történelmi kép” – olvasható a kérelem mellékletében.<sup>3</sup> Ezzel szemben Repiszky Tamás, aki ma minden bizonynyal a legtöbbet tudja a Jászi és a Lesznai család történetéről, így ír: „családi irataink közt van jó néhány olyan korabeli levél, dokumentum, melyeket Máli regénye írásakor egyértelműen felhasznált. Ez is bizonyítja regényének valóságos alapokon történő felépítését”.<sup>4</sup> Tehát a történésznek „csupán” annyit kell tennie, hogy úgy nyúl a regény szövegéhez (is), mint ahogy minden forrást tanulmányoznia kell. Vagyis nem esik a forrás csapdájába, kellő kritikával kezeli, s ennek révén a múltat hitelesen rekonstruálja.

Szűkre szabott terjedelmű tanulmányunkban az igen sokoldalú asszony – Ady Endre szavaival szólván a legpéldáulvalóbb magyar intellektuellel<sup>5</sup> – és a nála is jelentősebb Jászi Oszkár

<sup>2</sup> Ezek áttekintéséhez is jól használható Kőbányai Jánosnak a második kiadáshoz írt *Utószava*. Nem beszélve arról, hogy olyan történelemszemléletet sugároz, amelynek ismerete – finoman szólva – mind a mai napig messze nem bevett, messze nem általános. A magyar társadalmi fejlődéséről olvasuk: „Az addig vidéki lassúsággal, de szervesen csinosodó építményt hirtelen elárasztották a világtörténelem agresszíven hömpölygő roppant víztömegei, s a gyenge, felkészületlen s ezért önmagát kormányozni képtelen uszadék-Magyarországot végigbucskáztatta roppant örvényein és vizesésein, hogy aztán összenyomottan és -nyomorítottan dobja a partjára.” Uo. 647.

<sup>3</sup> LESZNAI Anna: I. m. II. 641.

<sup>4</sup> REPISZKY Tamás: Emlékkép-fosztlányok – Adalékok Lesznai Anna család-történetéhez. *Enigma*, 2007/52. 24. 90. lj.

<sup>5</sup> A *Nyugat* első évfolyamának ötödik száma hat (!) versét közli – miközben Ady Endrétől egyet hozott. Számos irodalmi munkáról magvas kritikát írt. Ma is élő mesekönyvei vannak, azokat maga illusztrálta. Festményei a szecesszió világát idézik. Naplófolyamának számos filozófiai mélységű eszmefuttatás található. Ady Endre maga teszi viszonylagossá hatalmas dicséretét, amikor ugyanazon írásának végén arra figyelmezteti költőtársát: „Még nem tudja, hogy 999 szót kell megölni, hogy az ezredik, az igazi megszülessen.” Ady Endre: Lesznai Anna versei. *Huszedik Század*, 1909/10. 340.

(1875–1957) kapcsolatának a regényben való ábrázolásából döntően egyetlen jelenetsort veszünk szemügyre. Amellyel írásunkat kezdtük. Igaz, azt tüzetesen, s életük egészéből nézve tesszük. Mert csak ez a módszer tűnik alkalmasnak a témában való továbblépésre.

\*

Néhány napos együttlétükről olvasunk. Ám messze nem csupán kettőjükéről. Lizó, Jenő, Ákos, János, Józsi. Egy nő és négy férfi – ismételjük. Mondjuk most másként ugyanazt: egy nő, egy imádott fiútestvér, s három idegen, idővel a kisasszony életébe így-úgy fonódó férfi...

A kulcsregény Lizójában az író saját magát, Weiszberg Jenőben közelesen (néhány hónapra) első férjét, első gyermekének apját, Garay Károlyt, Faludi Ákosban (1913-tól 1920-ig) második férjét, Jászai Oszkárt, második, harmadik gyermeke apját, Cserháthy Józsiiban L. Zoltánt ábrázolja. Aki őt élete legnagyobb szerelmére lobbantotta. Lesznai Anna terjedelmes naplója fényt vet arra, hogy a Józsi becenév mögött Zoltán rejtőzik, családnevét ellenben homályba takarja.<sup>6</sup> Róla a regényből nagyon sok rokonszenves, sőt megindító dolgot lehet megtudni. Balázs Béla ellenben Józsiról, akit visszaemlékezéseiben csak L. Z.-ként említ, merőben más portrét fest. Mert míg életében a hölgyeknél sikert sikerre halmozott, Lesznai Annát nem tudta listájára venni. Ezért aztán leírásában Zoltán egy „senki”, „egy csúnya, jelentéktelen, minden íz és erő nélküli paraszt” lett. A regényben látjuk, hogy Vedres György/Balázs Béla már alig megismerkedésük után rohamra indul, majd kudarcot kudarcra halmoz. Amikor pedig látja Józsi Lizóra gyakorolt hatását, egyszerűen előnti a méreg. Lizó „[...] csak nő szegény; kénytelen tehetetlenül engedni a rámért varázsnak. Hiába képzei magát

<sup>6</sup> LESZNAI Anna: *Sorsával tetoválva önmaga. Válogatás Lesznai Anna napló-jegyzeteiből*. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: TÖRÖK Petra. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hatvany Lajos Múzeum (Heves Megyei Múzeumi Szervezet) közös kiadása. Budapest, 2010.

Brunhildának, Meluzinának, akit nem nyűgöz le a szerelem, egyéb se kellett neki, mint egy közönséges vidéki uracs, hogy kilépjen a lángokból vagy habokból, tudja a fene, miből. Most itt van ni: olvadozik az odaadástól... Hanem azért nehéz megbocsátani, hogy Lizó Józsiért olvad cukorlévé, és nem őérte, a költőért”.<sup>7</sup>

A kulcsregények esetében mindig jogos a kérdés, hogy a regényben ábrázolt figurák mennyiben azonosak a ténylegesen élt személlyel. Természetesen mindig a konkrét vizsgálat dönti el az azonosság, különbözőség mértékét. E regénynél Lizó és az író viszonya a döntő kérdés. Lizó – ha vannak is olyan részletek, melyekre soha nem derül(het) fény – egészében bizonyíthatóan nagyon közel van, a fizikai valóság és a lelki történések ábrázolásánál szinte egybeolvad Lesznai Annával. Aranyossy Lászlóval/Lukács Györggyel az írásról beszélgetve vallja Lizó, hogy őt az élete érdekli elsősorban. Erre Lukács azt feleli, hogy „az írjon, akinek a mű fontos, nem az élete”, Lesznai Anna ellenben az élet és az írás *egysége* mellett tesz hitet. „Hiszen az írás: szerelem” – vallja elpirulva, elakadó hangon.<sup>8</sup> Amit ma nem tudunk, azt is idővel – például akkor, ha Repiszky Tamás egyszer majd a családi iratok birtokában konkrétan dokumentálja azt, amit fentebb idéztünk tőle – megtudhatjuk. Azután vannak olyan kérdések, amelyek megválaszolásához nem dokumentumra, hanem ennek a hatalmas szövegtörzshöz a filológiai pontosságú ismeretere és még inkább olvasói empátiára van szükség. Vajon – például – miért nem lesz Faludi Ákos Lizó férje? Azért – kockáztatjuk meg a merész választ –, mert Lesznai Anna életének legnagyobb kudarca, hogy nem tudta Jászi Oszkárt megtartani.

\*

<sup>7</sup> BALÁZS Béla: *Napló*. Válogatta, szerkesztette és a szöveget gondozta, a jegyzeteket készítette FABRI Anna. I. 1903–1914, II. 1914–1922. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. Az idézet helye: I. 553. – Lesznai Anna minden bizonytalansággal azért tudja ilyen plasztikusan a költő mérgeződését megeleveníteni, mert a csalódott férfi szájából élőben hallgathatta ezeket a vádakokat. LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. II. 80.

<sup>8</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. I. 675–676.

A második kiadásban egészen pontosan 1304 oldal hosszú, az időrendet számos esetben (vélemünk szerint a mondanivaló markánsabbá tétele végett tudatosan) felborító műben az olvasó már az 523. oldalon tart, amikor huzamosabb előadásban bukkan fel Jászi Oszkár alakja. Ákos/Oszkár Liszkára, vagyis a Zemplén megyei Alsó-Körtvélyesre érkezik. Lizó 16 esztendő,<sup>9</sup> tehát 1901-ben járunk. Nagypapa, a zsidó származású Moscovitz Mór sokáig az Andrásy család háziiorvosa. 1867-ben kapott nemességet, 1872-ben vesz itt négyezer holdas birtokot, s vele az egykori Szirmay-kúriát.<sup>10</sup> Fia, Geyza (1851–1913) tipikus figurája a (legtapintatosabban fogalmazva) dzsentrihez igazodó, asszimilált zsidónak. Leánya, Amália pedig a Lesznai Anna nevet veszi fel.

Vajon Jászival való kapcsolata valóban e térden lovagoltatással kezdődött? Nem tudjuk. Ám azt igen, hogy 1913-ban csendben házasodtak össze, s ugyancsak csendben, bár messze nem feszültségmentesen 1920-ban váltak el.

Kései esküvőjük is sok minden történt velük. 1913-ban Jászi 38, Lesznai pedig 29 esztendő. Az arának ez már – ismételjük – a második frigye, s abba tizesztendő fiacskáját is hozta. A fiú, ha találkoztak, Jászinak az ismert időpontnál már messze korábban gyakorta szétzilált idegeit még tovább rongálta. Amikor az ő 1918 őszi nagy felíveléséből, a polgári demokratikus forradalom éléről – gróf Károlyi Mihály után és mellett a második emblemikus figura – a mélybe, az emigráció egymást mardosók szörnyű világába bukott, akkor az idegzete annyira megtépődött, hogy gyakran alig-alig volt képes a normális emberi viselkedésre.<sup>11</sup> Ám aki élete korábbi időszakában is mélyebben tájékozódik, az tudja, hogy már 29 esztendősen is súlyosan neurotikus, már akkor is nehezen viseli el az em-

<sup>9</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. I. 526.

<sup>10</sup> Messze nem egységes a család nevének írásmódja, sem a családban, sem a forrásokban. Vö. LESZNAI Anna: *Sorsával tetoválva önmaga*. I. m. 6.

<sup>11</sup> Naplója számos bejegyzése tanúsítja. *Jászi Oszkár naplója 1919–1923*. Szerk. és bevezető: LITVÁN György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.

bereket.<sup>12</sup> És mégis arra teszi életét, hogy hazájából merőben jobb, modern országot formáljon. Aláhúzzuk: nem úgy általában akart e küzdelem részese lenni. Az akarta, hogy az ő és maroknyi harcostársának tettei hozzák meg ezt (az azóta sem teljesült) eredményt. És hittel hitte, hogy ez sikerülni fog. 1905. február 21-én Párizsból írja Szabó Ervinnek: „Mi intellektuelek azon dolgozunk, hogy azt, ami a nagy néptömegekben félig tisztán él, egy integrális világnézetű gyúrjuk át s morális, tudományos, művészeti fegyverekkel aknázzuk alá a társadalmat.”<sup>13</sup> Jászi Oszkár nagyságát jelentős mértékben az mutatja, hogy ilyen mentális adottságaival is képes volt – saját szavaival élünk – „megfékezett ember”-ré válni. Vagyis olyanná, akinek bár betegesen gyenge volt az idegzete, mérhetetlenül viszolygott a nálánál így-úgy kisebbek fizikai közelségétől, s mégis képes volt a köz ügyéért élre állni. „Ilyen tántorgó figurával nincs mit kezdeni” – írja 1904 júniusában Erdős Renée-nek, akinek alig két hónapja azt vallja, hogy személyében élete első szerelmével találkozott, majd e nagy szerelme – úgy érezte – heteken belül senki tántorgó figurává gyalázta.<sup>14</sup> Természetesen a képlet megfordítható, megfordítandó. Hogyan szabaduljon meg egy ország végzetétől, attól az örökségtől, amely az első világháború elvesztésével nehezedett rá, ha vezetőinek idegeit nem kötélből fonták.

Jászinak a fiúval csak részben annak rossz természete, neveltlensége okán lett oly elviselhetetlen a viszonya. Kapcsolatuk elfajulása nem csekély mértékben azért következett be, mert a házastársak egyike sem volt alkalmas szülő. Amikor 1945-ben Lesznai Anna arról értesül, hogy fiát német katonák megölték, akkor az egész életében leginkább művészi önmegvalósításával elfoglalt Máli azt írja megrendülten unokatestvérének, báró

<sup>12</sup> Meggyőző bizonyosság erre az az OSZK Kézirattára Levelestárában őrzött 52 levél, melyet 1904 tavaszától élete első szerelméhez – ő írja így –, Erdős Renée-hez intézett. 1904. április 20-i levél.

<sup>13</sup> LITVÁN György–VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 29. sz. levél, 74.

<sup>14</sup> Ha tekintetben vesszük, hogy az író más szerelme bánatában öngyilkos lett, akkor megalapozottan állítható, hogy Jászi szerencsésen keveredett ki a rövid viszonyból. (Sokan úgy tudják, hogy Bródy Sándor is szerelmi bánatában emelt magára fegyvert, ám – egyébként sikertelen – tettének döntően más indokai voltak.)

Hatvany Lajosnak, hogy fiának igazából soha nem volt édesanyja.<sup>15</sup>

\*

Az ebédnél Lizó „a szüleit figyelte. Mama még borongós volt, de apa felett már kiderült az ég, hála Faludi Ákosnak, aki elveivel felbosszantotta. Nyilván már ebéd előtt kezdtek vitatkozni, mert a szóharc elérte tetőfokát. Pedig Ákosnak okos volt a mondanivalója. Igaz, hogy se nem szép, se nem daliás; nem regényesen sápadt, még csak nem is fess. Inkább furcsa: nagy, bozontos feje, akár a bölényé, és ha beszéd közben előretolja széles homlokát, mintha döfésre készülne. De a szeme szelíd és hosszúkás, aranybarna datolya.” És Lizó elindult e szemek felé, „de összerezent... Micsoda dolog [...] amikor itt van Jenő! Miért nem Jenőre gondol, akibe szerelmes; [...] Hát ilyen a szerelem! Ha ránéz Jenőre, most nem érez semmit, csak szégyelli magát és szomorú.”

Lizó érzelmi hullámválása mélyben gyökerezett. A *Nyugatban* közölt első versében Máli dédanyjáról szólva is magát éneklí. A nehéz sorsú, boltosasszony az „illatos szerelmi vágyat”, amely tán lelkében támadt, elzárta az ünneplővel. – „jó lesz majd az unokámnak / És én, késő unokája ösmeretlen dédanyámnak / Örökségül örököltem régi álmat, régi vágyat; / Rég elfeledt tavaszoknak rózsafája nyit szivemben, / Ösmeretlen dédanyáknak ifjúsága ébred bennem.”<sup>16</sup>

Jenő mögött – olvastuk – Ákos és nem Józsi, vagyis nem Cserháthy Józsi volt. Lizó Ákost/Oszkárt várta. Máli Jászinak az Istvánnal, vagyis az ő édesapjával való szópárbaját idézi fel.

„– Igazság nélkül nem lehet a népeket à longue kormányozni – mondja Ákos. – Azért feneklik meg a társadalom szekere, mert a tömeget kizárják jogaiból!

– Szépen beszélsz, fiam, de nagy bolondságokat mondasz. Még sohasem feneklett meg szekér azért, mert kevesen ültek benne!

<sup>15</sup> LESZNAI Anna: *Sorsával tetoválva önmaga*. I. m. 505.

<sup>16</sup> LESZNAI Anna: *Dédanyám*. *Nyugat*, 1908/5.

A datolyaszemek elborultak. – Tréfálni méltóztatol, István bátyám, pedig veszély fenyegeti az országot. Gondolj a parasztságunk béketűrése alól kiütköző elégedetlenségére.

István nem szívesen gondolt elégedetlen parasztsokra. [...] arcába szállt a vér. Rácsapott az asztalra. – Az ilyen sületlen beszéddel mételeyezitek meg józan parasztjainkat! Magyarország sírját ássátok, ha aláaknázzátok az úri osztály becsületét! [...]”<sup>17</sup>

A vita ez alkalommal nem mérgesedett tovább, ám az elmondottak is plasztikusan mutatják, hogy Jászi Oszkár és elvbárátai polgári radikalizmusa döntően azért nem vert erős gyökeret Magyarországon, mert még a zsidó származású polgárság zöme sem állt mögéje. Többségük vagy Tisza István rendszerét, vagy a Jásziékkal gyűlölködően rossz viszonyban lévő Vázsonyi Vilmos politikáját támogatta. Aki bizony társadalmat jobbitó terveivel a polgári radikálisoknál messzebb jutott. Hiszen ő lesz az első olyan zsidó származású miniszter Magyarországon, aki vallását megtartotta, aki nem keresztelkedett ki. És aki nek sikerült 1918-ban olyan választójogi törvényt elfogadtatnia, amely ugyan távol maradt a szociáldemokraták és polgári radikálisok szorgalmazta általános választójogtól, ám az addig hatályosnál lényegesen szélesebbre tárta a kapukat az addig jogfosztottak előtt.

\*

A hosszú ebéd után a leány bátyjával és Ákossal maradt a teraszon. Moskowitz<sup>18</sup> Iván/Berkovics János és Jászi között igen jó barátság volt.

„– Sajnos – mondotta a bölény –, mindinkább látom, nem lehet meggyőzni apáink nemzedékét: pedig milyen kevés kellene, hogy tündérkertté alakuljon át ez a világ.

– Csak éppen egy más világ kellene hozzá jegyezte meg csendes iróniával János.

<sup>17</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. I. 524.

<sup>18</sup> Partecéduláján neve így olvasható. Lásd 10. jegyzet.



– Tévedsz. Dohos előítéletek állják utunkat, de a realitás bennünket igazol. Végtelenné szaporodtak a termelő erők, csupán a felosztás rendszerét kell megreformálni.

– Kihagyod számításodból az embert. Az előítéletek és szokások lelki faktora van olyan valóság, mint a termelő erők.”

Ezt már János, Lizó rajongásig szeretett bátyja mondja. Ő is látja az ország elmaradottságát, számos baját. Akarna is ezen változtatni, ám azt körültekintő mérlegeléssel akarja megoldani.

Jászi azonban nem hagyja magát. A 18. századi felvilágosodás egyik fegyverét, a nevelésbe vetett határtalan hitet/hitét szegezi vele szembe. Jánost kishitűséggel vádolja, s azt mondja prófétai hevülettel, hogy „mához száz esztendőre kipusztul a nyomor, a betegség”. Ehhez csak a kellő áldozatot kell meghozni.

Lizót megfogja Ákos. „A bölény hangja behízelt és parancsoló, Mást mond, mint apa, mégis meggyőzést sugároz. Más hang, mint Jenőé, de követni kell. Újszerű, nehezen felfogható dolgot hirdet, Lizó mégis megértette. A bölény körül vonzó erős szagú pára lengett, mint ősszel a forró vérű csorda körül.”

Ám rögvest elhibázza Lizóval szemben. Arra kéri a kisaszszonyt, mutassa meg a kertjét. Szava „kissé tolakodó volt; mert mit sejtethet a bölény abból a titokzatos kapcsolatból, amely még a többi Berkovicsnál is szorosabban köti össze Lizót a kertjével?”

Rendre utasítja a bölényt.

„– Szívesen mutatom meg a *mi* kertünket” – mondja. Már annak örvend, hogy „nemcsak a bölénynek van büvköre”. Az ő ereje „a fák körül gyantaszag, hímporillat s a földre visszatérő avar kesernyészaga. [...] Megálltak a nyílt dombtetőn. Kétoldalt farkoronák hömpölyögnek, virágzuhatagok gördülnek le a kastély felé. Hát ehhez mit szólni, bölény!”

A bölény pedig a nagyvilággal támad. Az olasz földet idézi, „ahol halhatatlan művészek alakították át a tájat a harmóniára törekvő ember képére”. És Párizst, „ahol mint valami csodálatos üstben, a felszabadult egyéniség meg a világos gondolat itala forr”.

Szemére veti Lizónak, hogy úgy él a kertben, „mint valami elvarázsolt szigeten”. Nem ismeri a falu nyomorát. Lizó viszsavág, féligazságokkal rohamozzák egymást. A bölény pedig a rátermett vitatkozók fölényével hatol bele Lizó faluképének ellentmondásaiba.

„– Nem is tudja, Lizó, milyen szörnyűségeket árul el! Mennyit szenvedett ez a nép, míg idejutott!”

Jászi Oszkár nem üres szavakat csépel, de a Kert hatalmas értékét még nem ismeri. A bécsi emigráció hozza meg a változást. 1920 késő tavaszán, kora nyarán, sok nélkülözést, keserűséget, fázást, betegeskedést hozó hónap után, válófélben Körtvélyesre látogat. És a kert „álomszerű varázssal” veszi körül. Ebben az „álomszerű ragyogás”-ban – nem e sorok szerzője, hanem írásának férfi főhőse ismétli magát a sok mardosódás után – hirtelen úgy látta, hogy most „nem volt semmi kényszer, sem irritáltság közöttünk”. És annak hatására – írja naplójába, Prágában, június 7-én, visszatekintően, tehát *nem* a pillanat varázsában, hanem a megélt boldog napok emlékében fürödve – „*a házasságunk előtti Máli* bontakozott ki teljes gyönyörűségében: a gyöngéd nővér, az odaadó barát, a mindent megértő és inspiráló munkatárs, a lendületes szerető.” (Kiemelés – P. P.) Az álomszerű ragyogásban is mardossa a lelkiismerete a falu népének, zömmel szlovák parasztoknak a mélyszegénysége, nyomora miatt.<sup>19</sup>

\*

A majdani feleség salamoni igazságot oszt. „Lizó tudta, de hát ilyen a világ, mindig ilyen is volt! Az itteni urak jobban ismerik a népet, mint ez a Pestre szakadt bölény. [...] csak azt látja, aminek lenni kéne, Lizó meg csak azt, ami megvan.” Aztán tovább vagdalják egymáshoz féligazságaikat. A kisasszonyka pedig már női fegyverét próbálgatja. „Kihúzta a derekát. [...] Lássa a bölény, milyen egyenes a termete, karcsú a dereka! És ha jól megnézte, hogy feszül a blúz a vállán meg mindenmerre, akkor

<sup>19</sup> Jászi Oszkár naplója. I. m. 115.

így ni, le is tud hajolni, virágot szedni a sáncon! Ugye, jól ível a háta, csipője?”

Jászit a látvány arra sarkallja, hogy tovább rohamozza majdani felesége Kert adta biztonságát.

„– Milyen szépen mozog [...], akiben ennyi a lendület, az ne gubóddzék be ebbe a szűkös fészekbe.” Majd tovább érvelve „csodálkozva hallgatta saját szavát... Megtévesztő varázsa, bűvös és bomlasztó hatása van ennek a környezetnek, ennek a lánynak [...]” Lizó pedig makacsul mondja: „Engem innen senki és semmi el nem kerget! Itt maradok a fáim közt! Csak velük tudok őszintén beszélni, tőlük tanultam mindent. Azt is, hogy békében kell hagyni a dolgokat. Bízni az Úristen akaratában, akiben maga nem hisz!”

Ákost meglepi a támadás.

„– Honnan tudja?

– Kimondotta ebéd közben. »Úristen nincsen!« Ne tagadja!”

Jászinak tetszett, hogy a leány megjegyezte, amit ő délben mondott. És amint elnézte őt, „megingett saját elveiben vetett törhetetlen biztonsága”. Vajon miért? Lesznai nem így mondja, de a következő sor („ez az izmos női test, a kerek nyak, a kar aranypiros bőre, a dacos, zöld macskaszem” valóságával) megmutatja, hogy mi ejti rabul a nők vonzásában élő polgári radikális vezért. „Könyörgőn és alázatosan nézett Lizóra. A hangja is rábeszélő, lágy lett. – Lizó kérem, vallja be, hogy velem tart.” A leány nem veszi észre, hogy „ellensége” hátrál, ám előnyét megint elveszíti azzal, hogy bevallja: fél a változástól. Ettől Jászi kap erőre, s melléje könyököl a korlátra. „– A változás: fejlődés. S ha mi emberek helyesen irányítjuk a sorsát, egyre szebbé és szebbé alakítjuk a világot. Ez a mi feladatunk.”

A voluntarista szavak most nem érnek célba. Az Úristen dolga a világ alakítása – válaszolja. Jászi nem opponál, „fegyverszünet csendje” telepszik rájuk, s abban Lizó összegzően mondja. „– Én itt maradok. Hamarosan férjhez megyek, és sok gyerekem lesz. Ez a nő rendeltetése.”

A férfinak nagyon nem tetszik ez a terv. „Lizó érezte a datolyák simogató közelségét”, beszélgetőpartnere bűvöli. „– Nem

vette észre, hogy milyen nehéz az asszonyok sorsa ebben a mai világban? A házasság elavult intézmény.

– Ezt apa is mondja.” – így a puhuló válasz. Jászi pedig tovább nyomul.

„– Tudom, de én más értelemben mondom. Egyedül a szerelem fontos a nemek érintkezésében. Csak nem akarja velem elhíttetni, hogy maga belefér egy polgári konyha fazekába. [...] Fejük most egymás mellett rajzolódott az égre.” Jászi csak játszik. Hiszen 1904 áprilisa előtt – maga vallja – soha nem volt szerelmes, csak „kis játékokat” folytatott.<sup>20</sup> 1906 márciusára sok minden megváltozhatott benne a nőekkel való viszonyában, de a fél évtizeddel korábbi énjét is (leszámítva természetesen Erdős Renée rá gyakorolt, összességében bizonyosan nem kedvező hatását) nagyjából visszaadja barátjának, Somló Bódognak tett vallomása. 1906 márciusában így ír neki: „Szerkesztem a Huszadik Századot, kergetek grizetteket, akik nincsenek, és keresem az Asszonyt, aki még kevésbé létezik,<sup>21</sup> mivel Hunniában a nők vagy kokottok vagy dajkák,<sup>22</sup> amellet keveset mosdanak, gyáva utánaverklizők – szóval előbb utóbb megutálja őket az ember, és relatíve impotenciába esik velük szemben- - -”<sup>23</sup>

Lizó ismét a bölény vonzásába került, annak tömpe keze ott keresgél a karja mellett, de Lizó hirtelen elhúzódik. Végigméri. Az eredmény vegyes. „Lám: nagy fejével, széles vállával óriást mutat. Majdnem olyan, mint apa. De a keze! A lába szára meg kurta és sovány. Felemás jelenség.” És Lizót már lelkiismeret-furdalás marja, mert órák óta nem gondolt szerelmére, Jenőre.

<sup>20</sup> Lásd 12. jegyzet.

<sup>21</sup> Eddig idézi: LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 60.

<sup>22</sup> Jászi kifakadásában természetesen nem kevés a túlzás, de van magva. Lásd erre ERDŐS Renée *Nagy sikoly* című, 1923-ban megjelent, annak idején botrány számba menő „erotikus” regényét. A művet a kortársak számos kiadása révén összesen harmincezer példányban kapkodták el, a családi könyvtár eldugott helyein majdani házasságuk kalauzaként pironkodva, nagy reményekkel keresgálték az eladó sorba került kisasszonyok. A múltkutató pedig a korabeli úriasszonyok nem csekély része e téren létezett tudatlansága, félrenehelysége, színlelt orgazmusai szomorú látteleteként említi, és hozzáfűzi, hogy a regény az 1989-es rendszerváltás óta több kiadás révén is forgatható.

<sup>23</sup> LITVÁN György–VARGA F. János (szerk.): I. m. 53. sz. levél, 134–135.

„Mi ez a szörnyű zűrzavar?” És faképnél hagyja a megdöbbsent bölényt.<sup>24</sup>

\*

Csendesen csordogáltak a vidéki napok. „Szombat délután Lizó egyedül maradt a dohányzóban. A hímző rámat az ablakhoz toltá.” (Lesznai Anna szenvedélyesen és művészi módon hímezett. Mezőkövesdi asszonyokat hoztak a kúriába, s azok tanították meg a fortélyokra. Ő pedig a tehetségét tette hozzá a tanultakhoz. Amikor majd a zsidótörvények súlya alatt, s volt férje kapcsolatait kamatoztatva 1939-ben New Yorkban telepszik meg harmadik férjével, Gergely Tiborral, akkor a honvágy keserűségét azzal enyhíti, hogy lakásukat mesevilágot idéző párnáival varázsolja hazáivá.) „Nem öltögetett, hanem abban gyönyörködött, hogy milyen orsószerűen vékonyodik minden ujja hegye. [...] Valaki más ült itt helyette, egy megváltozott idegen: a felnőtt Lizó. Ésre sem vette, hogy Jenő állott előtte.” Aki bejelenti neki, hogy másnap elutazik. Ebben az évben gyökeresen megváltozott. Komoly ember lett belőle. És most azt akarja, hogy Lizó a felesége legyen. „Senki más, csak te, Lizó... Hisz úgyszólván tudom, hogy szeretsz! – Jenő karja hirtelen Lizó dereka köré fonódott. Maga fölé vonta, föléje hajolt.

De mi volt az, ami Lizóhoz közeledett? Nem ismerős arc, hanem ijesztő, idegen táj... fenyegető dombhát... mohó, piros szakadék. Milyen rémes közélről egy idegen szeme: a pillák hosszú, hegyes lándzsái; a bajusz bozótja... Hirtelen mázsányi súly nehezedett Lizóra. Hátrakényszerítette a nyakát, törésig. Szájára nyirkos száj préselődött, idegen langyos szerszám, mely tolakodón, szorgalmasan feszítette szét Lizó ajkát. Idegen fog koccant meg Lizó fogán. Kigyó mart az arcába... mérgétől megkövült.”

A másik reakciójára mit sem figyelő Jenő egyenesben látta magukat. „Nagyon boldog vagyok édes, hogy végre beláttam: te vagy egyetlen nekem való lány.”

<sup>24</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. I. 527–533.

A magából ki nem látó hím azt sem veszi észre, hogy a másik csak azért kapaszkodik belé görcsösen, hogy el ne essen. Atyáskodva folytatja: „– Most azonban eressz el. Megláthatna valaki, és ez elhamarkodott lenne. Ne félj, hisz már a menyaszszonyom vagy, az enyém...”

Aztán ismét ráhajolt a lányra. „Mire elengedték egymást, Lizó előrántotta zsebkendőjét, dörgölte a száját, az arcát. Kiszaladt a szobából. Le kell mosni ezt a szörnyű csapást, visszamosakodni a mama Lizójának, a kert Lizójának, önmagának. [...] Olyasvalami történt, amit nem lehet vízzel lemosni. Ami mindent megváltoztat, de amint változtatni nem lehet többé.” És mit látunk? Nem azt, amit ösztöne, akarata diktálna: elkergetni a barmot. Azt gondolja, ami évszázadok munkáltak ki. Nem lázadás, hanem beletörődés. „Tehát Jenő! Mégis Jenőbe szerelmes. Úgy kell lennie, különben ez a borzalom meg nem történt volna. De ha ez a szerelem?...”

Másnap reggel az útra kész Jenővel találkozik a folyóson, aki „természetesen” most is csak magát látja. „– Pá, kislány, ne búsulj! Egyelőre senkinek egy szót se. Légy okos, várj rám, bízom benned!”

A megdermedten gondolkodó Lizó az ismételt csókot féli, mérlegeli. „De már összesereglettek mama, János, a háznép, a vendéget búcsúztatni. Talán most fog fájni, ha elmegy, talán most érzi majd Lizó, hogy boldog? De semmit sem érzett. Jó volt, hogy zuhogott az eső, és nem kellett kikísérni Jenőt a teraszra, nem volt muszáj integetni. Tán itt se volt Jenő!”<sup>25</sup>

\*

Jenő viselkedése Lizót teljesen kifordítja énjéből. Nem leli helyét a kúriában, kísértetekkel viaskodik. „Rohant, mintha kergették volna. Betaszította a vendégszoba ajtaját. A mosdón Jenő pohara. [...] Kereste rajta a megálmódott csókok édes, a valóságos csók ijesztő ízét. Ajkát gondosan végighúzta a szélén, de nem érzett egyebet, csak idegen szájvíz szagát.

<sup>25</sup> Uo. 534–535.

A dohányzóban eleven emberi hangok. Lizó berontott. Egyenest Jánoshoz bújt, vállához szorította az arcát. – A legszívesebben mindig nálad maradnék, János! A legszívesebben hozzád mennék feleségül.

– Megbolondultál, Lizó? Szégyelld magad.”

A jelenetnek akaratlan szemtanúja a szoba mélyén könyvet lapozgató bölény. Esze ágában sincs a nyugalmit veszített lányt rendre utasítani. Inkább történelmi ismereteit terjeszti.

„–Az egyiptomi törvény szentesítette a testvérek szerelmét.” És szenvtelenül fejtegeti annak kedvező és kedvezőtlen oldalát. „Feszültség nélküli, teljes összesimulás lehetett. Hanem mégsem az igazi. Mert a szerelem úgy szolgálja a fejlődést, ha olyat köt össze, ami eredet szerint idegen.”

Sok ez Berkovics Jánosnak/Moskovitz Ivánnak. „– Ákos, ne beszélj vadakat a kishúgomnak.”

Ellenben a húgocskát más fából faragták. „– Hagyd csak beszélni. Ideje, hogy én is halljak valami okosat a szerelemről. Talán már késő is.”

Megjött a posta, annak bontása vet véget a terméketlen vitának. János Cserháthy Józsiól kapott fontos levelet. Azt írja, hogy apjával való, soha nem volt jó viszonyát kenyértörésre vitte. Másként szólva, a fiával mélyen elégedetlen apja világá kergette. Pesten akar önálló lábra állni. „Megkezdem a harcot – írja – a múlt és a jövő kísértetei ellen, egy becsületesebb Magyarország érdekében. Ugye, velem tartasz?...”

Jászi Oszkár csak az ő útjukat, a polgári radikálisok útját tartja sikerre vivőnek. Naivnak tartja Józsi elgondolásait, leszólja néptribuni hevületét.

Lizó megint a bölény mágneses terének pólusai között ingadozik. Tetszik neki Ákos, amint apjuk karosszékében ül, de nem tetszik, ahogy lebecsüli Józsit. „– Pipacsvörös lett, mert nem említette Jenőt, és igazat vallott Józsiról.” Ákos ellenben tántoríthatatlan. „– A maguk Józsija tipikus dilettáns. És különben sem az urak fogják felépíteni az új Magyarországot.” Ákost ismét telibe találja Lizó, akinek pillantása tömzsi fehér kezét éri. „– Kérem, ne nézze a kezemet. Korcs és fejletlen szerzőm. Ez a gyerekmárk lesz még egyszerű a vesztém.” Lizó vi-

gasztalni próbálja. „– Azért, mert a keze gyenge, maga még erős lehet.” És a barátság hullámhosszán újságolja: – [...] Tegnap eljegyeztem magam Weiszberg Jenővel.”

Jászi hebeg a meglepetéstől. Lizó figyelmezteti, hogy e nagy titkot – melyet testvére sem tud – csak azért mondta el, mert gyermekesen viselkedett vele szemben. „Ne higgye, csitri, butus lánnyal van dolga. [...] Egy-két év múlva már mama lehetek. Az szép, ugye?”

– Az rettenetes! – tört ki Ákosból a méltatlankodás. [...] hogy kötheti le a szabadságát? Áldozatul veti oda magát társadalmi előítéleteknek.[...]”

Lizó nyugtató sétát javasol az esőben, de Jászi attól megfutamodva, vissza akar fordulni. A lány végigméri. „Tulajdonképpen mit is remélt ettől a bölénytől? Dühös lett rá, mintha ő volna oka mindennek, ami néhány nap óta felborította nyugalmát. Különösen a kis nyitott fekete bajusz bosszantotta, mintha pemzlivel festették volna az orra alá. És most még az esőtől is megijed. Lizó a ház előtt gonoszul éppen a csorgó eresz alatt állította meg a bölényt. – Mondja csak, tulajdonképpen mi is a maga véleménye rólam? Mert hiszen magának mindenről van véleménye.”

Jászi mintha nem venné észre, talán nem is vette észre a szúrást, mert benn a kastélyban komolykodó jóindulattal kezd mondókájába: „– Lizó, maga egy kemény kérgű, nagy gyümölcs. Soká tart, míg megérik, de aztán nagyon édes lesz, azaz, úgy értem, nagyon értékes tagja az emberiségnek.”

Majd elvált férje – igaz: roppant fegyelmezett elme – szerint Máli még 54 esztendő korában is „a régi óriási baby, minden realitás érzék híján... Olykor játszik, olykor kétségbeesik”. Jászi ekkor is „nagy pesszimizmussal” nézi volt neje lehetőségeit, „világ- és emberszemléletét még kevésbé” tudja követni, mint régen. Ekkor is úgy látja, hogy „nagyon kevés ellenállása van a kor áramlataival szemben.”<sup>26</sup>

<sup>26</sup> LITVÁN György–VARGA F. János (szerk.): I. m. 218. sz. levél. 427.



Az elismerés Lizót váratlanul meghatja. „Mi történt volna, ha Jenő helyett Ákos kéri meg a kezét... Aztán egy hosszú országutat látott, azon ballagott a világgá kergetett Józsi.”<sup>27</sup>

\*

A világgá kergetett Józsival Lizó édesapja a fővárosban futott össze. A csüggedt fiú – aki a „másodikon utazott, mint valami kupec” – azt magyarázta Berkovics Istvánnak, hogy „kevés pénzzel elhelyezkedni nehéz, majdnem lehetetlen”. Józsi enerváltsága csupán részben táplálkozott személyes természetéből. Hiszen a korabeli, számtalan feudális jellegű mentalitással átszőtt Magyarországon a jó elhelyezkedéshez valóban pénz kellett, valóban nem számított embernek az, akinek csak a másodosztályú vasúti kocsikon való utazásra tellett. Ám az már a jelleméből sarjadt, hogy azért nem boldog, mert – vallja beszélgetőpartnerének – nem *tud* az lenni. A generációval idősebb István pedig a következő receptet adta érvényesüléséhez. Egyetemi tanulmányainál ne formai kvalifikációra, hanem szelleme kiművelésére törekedjen. Második helyre – jól tudván, hogy hazája a nexusok világa – az összeköttetések keresését tette. Majd aláhúzta: „az élet titka az, hogy élni kell”. Ehhez pedig „mindenekelőtt” asszony kell. „Legtöbbet az asszonyoktól tanulunk, fiam!” Becsületen pedig azt értette, hogy felelősséggel legyen a „név viselője iránt”. Vagyis – miközben személyileg maga élesen szemben állt Cserháthy Péterrel – a fennálló viszonyok mellett tette le voksát. Ezért majmolta a dzsentrit, ezért gazdálkodott oly rosszul a földjével, hogy folyton-folyvást felesége családjá, az Edelsteinek kelletlen segítségére szorult. Akik – a cukorgyáros hatvani Deutschokról beszélünk –, miután megelégték állandó pumpolásukat, egyszerűen bérbe adták a birtokot. Vagyis Moscovitz Geyzát/Berkovics Istvánt lényegében pénzügyi gyámság alá helyezték.

Neki ellenben még e kemény lecke sem használt. Vérévé vált a herdálás. Újabb pénzzavarában nem volt elég, hogy a birtok

<sup>27</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. I. 536–539.

egyik takaros darabját, a Hunkát, amelyet Lizónak szánt hozományul, fele áron eladja, a zsebében lévő pénzt a fővárosban hirtelen elhatározással újabb felelőtlen tettként egy öt gyalázó lezüllött alaknak, az oszlásnak indult hulla arcára emlékeztető Sztaróczynek adta. Aki saját lányának a hozományát is ellopta, majd katonatiszt fiával uzsorapénzre váltót irattatott alá. Sztaróczy „mameluk”, vagyis a kormánypártot vakon kiszolgáló személy, míg István természetesen vad kuruc. Ha az étteremben a cigánynak int, akkor az „tüntetőleg a Rákóczi-indulóra gyűjtött”.

István azért adja oda a halom pénzt felelőtlenül ennek a törmelék embernek, hogy megmentse az adósságcsapdából öngyilkosságba szoruló fiának az életét. „Már megint bolondot tettél...” – vágja szemébe majd asszonya, amikor István bevallja neki a történeteket. Cselekedete helyessége mellett változatlanul kitartva pedig az asztalra csap: „– Másnak is van fia, nemcsak neked!”

Sztaróczyt elképeszti Berkovics gesztusa. Annak hatása alatt gyónja meg neki gaztetteit. Elrettentésül azt is elárulja, hogy háta mögött „az a dicsőségétől pityókás zsidó!”-nak szokta nevezni. (Ő, aki Lesznai Anna finom utalása szerint szintén zsidó volt.)

A történet a giccs világát idézi. Ám ezt a giccset bizony sok magyar dzsentrí nap mint nap előállította. Lesznai Anna pedig lélektani remekléssel zárja a történetet: „István karja kilendült, de nem ütötte arcul Sztaróczyt. A kemény mozdulat könnyed ívbe békélt. – Ismét tévedsz. Mindenképpen engem igazolsz. Amint mondtam, a fiad különb az apjánál, és ne szenvedjen apja gyengeségéért. Abban is tévedsz, ha azt hiszed, hogy lenézel engem! Ha nem tartanál annak, aki vagyok, nem fordultál volna éppen hozzám baráti bizalommal. Megtiszteltél velem, Isten veled!”<sup>28</sup>

\*

<sup>28</sup> Uo. 540–547.

Az elherdált pénzre Berkovics Istvánnak nagy szüksége lett volna. Abban az esztendőben gyenge volt a gabonatermés. Az aratók terményben kapták a járandóságukat, leginkább őket sújtotta a rossz termés. A tizenketted – ez volt általában a fizetés – nagyon kevés volt a kemény munkáért. Ezért sok helyütt sztrájk fenyegette a gabona veszteség nélküli betakarítását. A földesurak más-más módon segítettek magukon. Ki engedménnyel, ki fegyverhasználattól sem visszariadó csendőrökkel.

Bachó Bertti nagyon durva hangon, de nemhogy engedménnyel, hanem kimondottan nagy engedménnyel jutott megegyezésre az eléje járuló sztrájkolókkal: „Marhák [...] hogy mertek ide okvetetlenkedni, hát ki itt az úr? Vigyázatok, mert az öreg Andrással hányatlak ki benneteket! Úgy állottak, mintha az orruk vére csorogna. Bitangok [...] hát uzsorásnak néztek, hogy a nyavalya termést tizenkettedik részre fogok learattatni veletek? Hát ki vagyok én, nem a ti uratok, pan Bachó? Minden kilencedik kereszt és punktum! Hordjátok el magatokat, mert még felképelek, hogy zsidónak néztek!”

A patriarchális úr-paraszt viszonyt tükrözi az elbeszélés. Amelyben vastagon ott van a külsőségek ellenére meghitt kapcsolatot sugárzó úr-paraszt viszonynak az ideálképe. Amelynek tükrében a zsidók egysíkúan embertelen uzsorások. Nincs semmi meglepő abban, hogy pan Bachó ilyen megvetően beszél a zsidókról. Ám a paraszt-zsidó kapcsolat rajza már más. A regény lapjain számtalan alkalommal a parasztok, akik urukkal szemben úgy állnak, mintha vérük csorogna, a zsidókkal szemben, pontosabban a hátuk mögött – hiába pénzük, pozíciójuk – nemhogy egyenrangúan, hanem lekezelő fölénnyel beszélnek. A paraszt és ura közötti patriarchális viszonyok valóságosságát tükrözi Lesznai Annának 1954-ből való visszaemlékezése is. E szerint gyermekkorában „a falusi parasztok ruhája szegélyét igyekeztek megérinteni ajkukkal”. Azután – lássuk a nagyobb időhorizontot is – a két háború közötti csehszlovák érában „ugyanannak az utcának a parasztsága [...] a volt úrnő köszöntését sem viszonozta”.<sup>29</sup>

<sup>29</sup> Uo. I. 504., II. 640. Lásd még LESZNAI Anna: *Önmaga sorsával tetováltan*. I. m. 47.

\*

Liszlán, a Berkovics-birtokon is feszültséget okozott a rossz termés. István azt ígérte meg az aratóknak, amire nem volt joga. Hiszen a bérlőé volt a termés, s ő nem akart semmiféle engedményt tenni. Híre jött annak, hogy a Cserháthyak berettői uradalmában az úr csendőrökkel akarta a sztrájkolókat hátrálásra szorítani, az összetűzésnek halálos áldozata lett. Józsi az aratók pártjára állt, ezzel telt be apjánál a pohár. Ezért kergeti el – mint már írtuk – otthonról.

Lizó sikoltva kérdezte, hogy történt-e Józsinak baja. Testvére megnyugtatta: „Józsinak kutyabaja! Egyáltalán mi közöd a Cserháthy fiúhoz! [...]”

– Tudtam, hogy hős – motyogta Lizó.” Amikor testvére részletesen elmondta az arató halálát, a kislány elkeseredetten mondja, hogy „akkor hiába volt a Jézus Krisztus, és mi mind hazudtunk. – Rémület torzította el Lizó kerek, gyerekes képét”. János pedig keserűen ismeri el, „mi, józanok rongyos gazemberek vagyunk...” Az izgalmak tovább tartanak, s Józsi neve újból és újból felbukkan. János kénytelen keményen felvilágosítani hűgát.

„– Verd már ki a fejedből azt a Józsit! Értsd meg: sohasem venne el zsidó származású lányt feleségül. Egy Cserháthy. Eltiltom, hogy járasd rajta az eszed!”

Lizó akkor már tisztában volt családjuk eredetével. 1917-ben a *Huszadik Század* nevezetes körkérdésére (1. van-e zsidókérdés Magyarországon? 2. Ha igen, mi az oka? 3. Hogyan orvosolható?) természetesen Lesznai Anna is a válaszolók kis táborát növelte. Akkortájt a zsidókérdés már mélyen mérgezte a magyar társadalmat, s a megkérdezettek zöme nem válaszolt. Mert magát a kérdésfelvetést is károsnak tartotta. „[...] Vidéki, tisztos, vadászó, politizáló »úriemberek« pipafüstjében voltam nyolcéves koromban – így a válasza – »a legmagyarabb kis úrigyerek«, ki hazafias [...] »úriosztály-érzelmek« levegőjében nőttem fel.” Tudta, hogy vannak zsidók, de azok nem olyanok „mint mi”. És megkérdezte egyszer édesanyját, hogy milyen haditettért kaptak nemességet az őseik. „Anyám hangosan kacagni kezdett és

ez a lekicsinylő kacaj és hozzávetett megjegyzései magyarázták meg nekem először, hogy én nem vagyok »igazi színmagyar úrigyerek« és hogy a zsidóság valami különvalóságot, alsóbbrendűt, társadalmilag, ha nem is titkolandót, de mellőzöttet jelent. Ekkor kezdődött meg számomra a zsidókérdés.”<sup>30</sup>

Lizó számára tehát János rendreutasítása nem zsidósága, hanem érzelmi állapota miatt volt fájdalmas. És reakciója is ennek megfelelő.

„– Nem is akarok a felesége lenni, én másba vagyok szerelmes! – vágta ki Lizó.

– Kibe – kérdezte János fáradtan –, már megint kibe?

– Semmi közöd hozzá!” – és kiszaladt.

Berkovics István azt ígérte a sztrájkoló aratóknak, hogy a tizedét kapják meg a learatott gabonának. Azért adott el a birtokból egy szép darabot, hogy a bérlőt abból fizesse ki. A pénzt ellenben Sztaróczynak adta.<sup>31</sup>

\*

A herdálás után Berkovics István Cserháthy Józsvival érkezett vissza Liszkára.

Lizó imádkozott.

»Édes jó Istenem, add, hogy édesapa megszerezze az aratók pénzét. Ha mindenki boldog Liszkán, engedd meg, hogy én is boldog legyek, és hogy a szerelem olyan legyen, amilyennek képzeltem.« E fohászt ismételte Lizó százszor is naponta, mióta Jenő elutazott. De lám, hiába volt, most megkapta a választ.”

Vajon mi volt a válasz?

„Egy csók komoly dolog. Egy csók dúlt fel mindent, amit a szerelemről képzelt. De mi köze a csóknak az aratókhoz? Mért kapcsolja össze őket? Nehéz gondolkodni, mikor legszívesebben berohanna a többiekhez.”

<sup>30</sup> A választ az elemzett nagyregény 2015-ös kiadása teljes terjedelemben a Függelékben közli. LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. II. 627–634. Az idézet helye: 627–628.

<sup>31</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. 501–517.

Lizó pontosan tudta: „semmi sem fontosabb, mint az, hogy eligazodjék saját belső térképén.”

Mit jelentett ez konkrétan? „Először is – sorakoztatta érveit – nemcsak a csók köti Jenőhöz. Kicsi kora óta szerelmes volt belé. Hátha csak véletlenül volt rossz a csók?” – így az, aki szerelmes abba, aki egyszerre csak úgy megrabolja.

„Hinni kell magában. (Az, hogy Józsi is van, arról nem tehet. Ezt így rendelte a sors.)”

Lizó nagy bajban volt. Nem emlékezett arra, hogy mit válaszolt Jenőnek. „Pedig az a fontos, hogy ígért-e valamit. Ha ígért, akkor hiába minden fohászkodás. Az adott szó erősebb varázs a fohászkodásnál.” Minden úgy függött össze, hogy tudta: „ha apa segít az aratókon, akkor igaza volt és akkor a lizskai élet sem álomlátás, hanem valóság. Akkor mért válassza Lizó a polgári sors szürke bölcsességét a saját világa helyett? Akkor a szerelem is olyan, amilyennek képzelte. Szóval, apjában kell hinnie és önmagában.”

Tehát – így a bonyolult világban eligazodni akaró történész – a vér szava a döntő. Négy férfi kavargó Lizó körül. János, Ákos, Jenő, Józsi. A három idegen és a negyedik, János, akihez a vér is fűzi. Ám a legdöntőbb az apjához való viszonya. Ismételjük el Lizó szavait: „apjában kell hinnie és önmagában”.<sup>32</sup>

Apja ellenben az aratókkal szemben még a szavát sem tudta betartani. Csak egy mulatságot ad nekik. Aztán magyarázta

<sup>32</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. 548. „– Meg lehet azt érteni, apa, hogy kettőbe szerelmes az ember? – Mindent meg muszáj érteni. – Egyedül te vagy ilyen apa. Azért is sül ki a végén, hogy majdnem mindig neked van igazad. A mama is csudálkozik rajta. Látod, neki nem merném bevallani a két ideálot. Az egyiket, tudod, olyan furcsán szeretem. Nem is én: a szemem, a szaglásom szereti; a szám is, ha szabadna, ha még akarna csókolni. De azért nem becsülöm nagyra. A másikat, azt tisztelen, különb nálam, szolgálni szeretnék neki, és rettenetesen sajnálom, mert nem boldog. Mindig sírnom akaró-dzik érte. Magyarázd meg, apa, hogy lehet kettőbe szerelmes az ember. – Férfi szerethet, szeret is kettőt. Nőnél szokatlanabb. De majd eligazodol, ha rákerül a sor: mire felnősz, kis musztáng [...]” Uo. 348–349. A passzus lényegét Fehéri György és Menyhért Anna is idézi. – FEHÉRI György: *Az egy és a kettő*. *Enigma*, 2007/52. 63. Menyhért Anna az apa-leánya viszonyt a maga összetettségére törekvően ábrázolja. MENYHÉRT Anna: *Múzeum, kultusz, emlékezet: kánonba zárva*. *Alföld*, 2013/5. 55–76. Az idézet nála is értelemszerűen az 1966-os kiadásból való. (68. o., 64. l.)

az ebédnél a bizonyítványát: „[...] a mai gyalázatos viszonyok közt, sajnós, így muszáj”. És az egészet rákente Bécsre. E cifra nyomorúság addig marad, „amíg nem jön meg a magyar ember esze. Azt pedig fogva tartják Bécsben. [...] Ákos felháborodottan járt fel-alá a szobájában. Így kibabrálni a néppel! Halálra ítelt osztály ez a dzsentrí, és a zsidó dzsentrí még annál is zül-  
löttebb! Restellte, hogy itt van közöttük. Utaznia kéne, inkább ma, mint holnap. Csak János iránti kíméletből marad, hogy hirtelen távozásával meg ne bántsa. Különben Lizóval is kell még beszélnie [...]”

Ákos/Jászi jól látta a lényegét, Józsi ellenben Berkovics István „ragyogó szereplése” mámorossá tette. Lizót kereste, majd megtalálta. Hosszan beszélgettek. Lizó így fakadt ki előtte: „– apa sokkal jobban tud szeretni, mint bárki más. Mégse tett boldoggá senkit, mert az ember nem lehet kettőé”.

Józsi megégette Lizó tudása, életbölcssége. Rájött arra, hogy „ez a kislány sem olyan ártatlan, mint hitte”.

Lizó szeretné, ha Józsi megértené. „Senkinek sem merném megmondani, csak magának.” Józsi megérintette a meleg hívás. Lizó pedig „rá szeretne volna hajtani a fejét Józsi karjára, elaludni s felébredni a két héttel ezelőtti boldog világban. Csak vékony ruhája választotta el őket. A karton piros pöttyei kigyuladtak, perzselték a bőrét.”

A szavak azonban cserben hagyják. „Azt kellene mondani, hogy eljegyezte magát Jenővel [...] és ahelyett azt mondja, hogy apának kifogyott a pénze. [...] Arcuk tüzelt, karjuk, ajkuk rémülten vágódott, egyikük sem értette, mi történik. Hirtelen Lizó dobta két karját Józsi nyakába. Levonta magához a fejét, ajkát ajkára nyomta, úgy tett, mint Jenő övele. Egymásba feledkezten simultak össze.”

A történet azzal a nagy különbséggel ismétlődik meg, hogy most Lizóé a kezdeményező szerep. És ennek a jegyében ő bontakozott ki előbb az ölelésből. És most ő nem veszi észre a másik lelkének történéseit. Annyira biztos a dolgában, hogy pőrén kimondja az igazságot:

„– Józsi, én nagy bünt követtem el, de nem bánom. Most már tudom, hogy csak magába vagyok szerelmes – mondta meglepődötten, mint aki végre rájött az igazságra.”

A csalódott Józsi hűvösen mérlegel: „szelid kis galambra várt [...] ez a lány pedig olyan volt, mint az égő fáklya”.

A magából ki nem látó Lizó a magáét mondja tovább:

„– Borzasztó kár, hogy nem jött előbb. Most már boldogtalan leszek, talán mindig. Mert a múlt héten Weiszberg Jenő csókolt meg, és eljegyeztük egymást. Már nem lehetek másé. Hanem azért muszáj volt, hogy mi ketten megcsókoljuk egymást, Józsi. Mert most legalább tudom, hogy van valódi szerelem!”

Most Lizó nem érzi meg, hogy „keserű megszégyenülés volt, amit Józsi érzett”. Aki úgy érezte „megint kijátszották, megcsalták. Legszívesebben sírva fakadt volna”. Am ő Cserháthy Józsi. „Valami rettenetes bánatot akar okozni Lizónak, hogy ő kerekdjék felül.”

„– Gratulálok, Lizó kisasszony. Sokkal jobb így. Mert én úgysem vettem volna soha feleségül. Egy Cserháthy nem vehet el zsidó lányt.”

Tudta ezt Lizó. Hiszen nyolc esztendeje már édesanyja megmondta a státuszukat. A napokban pedig János testvére hűtöt-le ezekkel a szavakkal imádott Lizója lángolását.

Ezért felelhette csípőből:

„– Ó, tudom én azt Józsi. Az nem lett volna baj. Szeretők lettünk volna.”

Szavai ellenben már a semmibe hullottak, mert az már eltűnt a fenyves homályában. Lizó pedig csak saját karját csókolhatta meg. Az legalább „Józsi-szagú volt”. És a felnőtté vált lányt „önmagába látó okosságmámor fogta el. Tud magáról és a szerelemről. Megelégedetten lépkedett lefelé a karcsú törzsek köz.”<sup>33</sup>

\*

<sup>33</sup> LESZNAI Anna: *Kezdetben volt a kert*. I. m. I. 546–559.



A hét évtizedet átívelő könyv végén, a húszas évek elején immáron Csehszlovákiában Lesznai Anna/Lizó maga elé képzeletben az 1901-ben Liszkára/Körtvélyesre látogatott férjait. Mintha igazat adna – emlékezhetünk rá – a róla mintegy másfél évtizeddel később véleményt formáló második férjének: „nem ismeri magát eléggé, nem tudja világosan, milyen indokból fakad, amit tesz. Hátha Józsihoz sem valódi szerelem kergette? Hátha csak azért kötötte hozzá a sorsát, mert különbnek, jobbnak, úribbnek és hősiesebbnek képzelte mindenki másnál? Ákossal is így volt... addig kellett neki, míg úgy érezte, hogy szárnya alá simulva egyre magasabbra emelkedhetik a szellem világában.<sup>34</sup> Jenőbe, persze, sosem volt szerelmes. Szépségét, kerítő kacérságát akarta magához váltani, megkívánta, mint egy köntöst, amivel önnön testét díszítheti. És előbb, még előbb, az élet fakadó forrásánál... mi volt az, ami olyan szenvedélyesen fűzte Jánoshoz? A lánygyereknél fontosabb és különb *fiút* bálványozta benne, fiú-voltában akart osztozni”.<sup>35</sup>

A magánélet merőben jelentéktelen a köztörténet nagy folyamataihoz képest. Ám az az emberek cselekedeteiben valósul meg. Akik éreznek, szenvednek, szeretnek és gyűlölnék. A társadalmi törvények és egyéni adottságaik igájában cselekszenek. Szóval tetteiket bizony a magánéletek – számos esetben messze nem kellő mélységben megkutatott – harmóniája/diszharmóniája is nem csekély mértékben befolyásolja. Írásunk szereplői közül egy férfi és egy nő magasodik ki. Jászi Oszkár és Lesznai Anna. Akik bár 1920-ban elváltak, ám életük végéig mégis együtt maradtak. Akik – úgymond – döntően azért nem

<sup>34</sup> Az ő kerekén harmincoldalas levele a bizonyosság arra, hogy nem így volt. Férje bejelentése, hogy válni akar, s indokait pontokba szedte, Málit bizony alaposan megütötte. Lásd PRITZ Pál: Egy válás anatómiája. In: KENYERES JÁNOS-LOJKÓ MIKLÓS-MAGYARICS TAMÁS-SZABÓ ÉVA ESZTER: *Az emberi sors és a történelem keresztveződésében. Tanulmánykötet Frank Tibor 70. születésnapjára.* ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Budapest, 2018. 442–457., valamint PRITZ Pál: Jászi Oszkár boldogságos pokoljárása. In: KOVÁCS KISS GYÖNGY (szerk.): *Szerelmek a magyar történelemben.* Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2018. 207–228.

<sup>35</sup> LESZNAI ANNA: *Kezdetben volt a kert.* I. m. II. 611.

maradhattak a házasság kötelékében, mert abban a tudós és a művész nem fért össze.<sup>36</sup>

Írásunkkal – amelynek, ha van erőssége, akkor az döntően Lesznai Anna művészetéből, vallomásából táplálkozik – vélhetőleg bőven bebizonyítottuk, hogy a valóság ennél jóval összetettebben festett.

<sup>36</sup> Vezér Erzsébet „a kissé dogmatikusan moralista, aszkézisre hajlamos Jászi és a nála sokkal nyitottabb Lesznai Anna” közötti különbségben látja a lényegét. In: Jászi Oszkár levelezéséből. Lesznai Anna levele Jászi Oszkárnak. Közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: VEZÉR Erzsébet. *Kritika*, 1983/9. 27. Lásd még LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. I. m. 92–93.